

ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНОСТІ ДО ПОРУШЕННЯ ЗАГАЛЬНОПРИЙНЯТИХ НОРМ І ПРАВИЛ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ТА ЮРИСТІВ

У статті розглянуто можливі причини порушення загальноприйнятих моральних норм і правил поведінки; представлено порівняльні результати емпіричного дослідження схильності студентів-психологів і студентів-юристів до делінквентної поведінки.

Ключові слова: моральні норми й правила, етичність, моральність, делінквентна поведінка.

The article examines the possible causes of violations of generally accepted moral standards and rules; the comparative results of empirical research of psychology students and law students inclination to delinquent behavior are presented.

Keywords: moral norms and rules, ethics, morality and delinquent behavior.

Постановка проблеми. Стан суспільної моральності залежить від моральної культури та рівня морального розвитку кожної людини. Отримуючи від мікросоціуму позитивні моральні приклади, цінності, інтеріоризує їх через свідомість, почуття та переживання, особистість засвоює моральний досвід і культуру суспільства [4]. Стимулом для вдосконалення, досягнення гармонії з оточенням є соціальні норми – сукупність вимог та очікувань, що висуває соціальна група, організація, суспільство до своїх членів з метою здійснення діяльності усталеного типу. Нормативні вимоги й очікування фіксуються й виражаються як у вербальній формі (закони, інструкції, кодекси), так і в невербальній (символічна атрибутика, народні моральні норми поведінки) [6]. Суб'єкти діяльності, дотримуючись соціальних норм співжиття, вимагають від інших відповідної поведінки. Нормальною вважається поведінка, яка адекватно відповідає потребам і можливостям розвитку та соціалізації індивіда в рамках його взаємодії з мікросоціумом. Проте немало індивідів негативно реагує на вимоги суспільства, що спричинює відхилення в поведінці.

Суспільство завжди особливу увагу приділяло проблемі поведінки людей, яка не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Останнім часом в Україні відбувається стрімка трансформація українського суспільства, яка пов'язана із перетворенням делінквентних практик у норму соціальної дії і трансформації елементів делінквентності в образ мислення та ціннісно-нормативну основу соціального існування та взаємодії. Такі якісні зміни торкаються всіх сторін суспільного життя та всіх прошарків суспільства. Збільшується численність підлітків та юнаків, мета життя яких зводиться до досягнення матеріального благополуччя будь-якою ціною, до наживи будь-якими способами; праця й навчання втратили суспільну цінність і значимість, набули прагматичного характеру – більше отримувати благ, привілеїв і менше працювати й учитися. Така позиція молодих людей набуває все більш відкритих і войовничих форм, породжуючи нову хвилю споживацтва, часто провокуючи поведінкові девіації.

Проблема девіантної поведінки як об'єднувального поняття для всіх видів поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм, – це проблема суспільства в цілому і її розв'язання сприяє успішному духовному та моральному розвитку суспільства і держави. Вивчення та усунення причин, що сприяють поширенню делінквентної поведінки серед молодого покоління, упровадження нових, адекватних часу соціальних технологій профілактики ризикованої поведінки стає наразі гострою необхідністю.

Проблеми девіантної поведінки підлітків і молоді, сепаратні молодіжні субкультури досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як В.П.Баранник, З.Г.Білоусова, О.В.Двіжона, І.С.Кон, Н.Ю.Максимова, П.І.Мельник, Л.І.Міщик, Т.Парсонс, І.С.Полонський, М.Раттер та ін. Питання соціально-профілактичної діяльності розкриті в працях Ш.А.Амонашвілі, Б.Г.Ананьєва, Н.Г.Каралаш, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинського, Н.А.Сейко, К.Д.Ушинського, С.Т.Шацького та інших.

Діяльність і поведінка особистості детермінується не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають існуючі в суспільстві норми [8]. Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів. Девіантна поведінка підрозділяється на дві категорії. По-перше, це поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, припускає наявність явної або прихованої психопатології. По-друге, це поведінка антисоціальна, що порушує певні соціальні та культурні норми, особливо правові. Коли такі вчинки порівняно незначні, їх називають правопорушеннями, а коли серйозні й караються в кримінальному порядку – злочинами. Відповідно говорять про делінквентну (протиправну) поведінку.

Делінквентна поведінка характеризується асоціальною, протиправною спрямованістю, що проявляється в діях або в бездіяльності й незмінно завдає шкоди окремим людям і суспільству [7]. Прикладом такої поведінки є: порушення правил дорожнього руху, дрібне хуліганство, лихослів'я, нецензурна лайка, розпивання спиртних напоїв у заборонених місцях, поява в громадських місцях у нетверезому стані, що ображає людську гідність і моральність соціуму. У кримінології делінквентна поведінка визначається як суто молодіжне правопорушення, тобто таке, яке здійснюється молодими людьми віком від 12 до 20 років [3]. Серед факторів, які впливають на причини виникнення девіантної поведінки, виділяють такі: 1) біологічні: розумово відсталі діти, дефекти мови, слуху, зору, фізичні, нервові зрушення, хімічні та радіаційні забруднення середовища, дефекти мови, зовнішній непривабливий вигляд, який викликає негативізм в оточуючих; 2) психологічні: наявність у дитини психопатології чи акцентуації, які виражаються в нервово-психічних захворюваннях; 3) соціально-педагогічні фактори, що проявляються в дефектах шкільного, сімейного чи громадського виховання; 4) соціально-економічні: класовий поділ суспільства, безробіття, інфляція, соціальне напруження, нестабільність; 5) морально-етичні: низький моральний рівень вихованості суспільства, знищення цінностей, особливо духовних, утвердження прагматизму й практицизму, байдужість до

чужого горя й страждань, а також байдуже ставлення до різних проявів девіантної поведінки [6].

У сучасній науці виділяють декілька концептуальних підходів до розуміння девіантної поведінки [2]. Біологічний підхід пояснює соціальні відхилення природними, спадковими властивостями людини (Ч. Ломброзо, У.Х.Шелдон). Психологічний підхід розглядає девіантну поведінку у зв'язку із внутрішньоособистісним конфліктом, деструкцією та саморуйнуванням особистості, блокуванням особистісного росту, а також станами розумових дефектів (К.Лоренц, З.Фрейд, Е.Фромм). Соціологічний підхід своє пояснення фокусує на соціальних і культурних факторах, які обумовлюють відхилення в поведінці (Е.Дюркгейм, Р.Мертон, Д.Мате, Т.Сайкс). Культурологічний підхід аналізує девіації з погляду конфлікту, що виникає між нормами панівної культури та субкультурних груп (Г.Беккер, Е.Сатерленд, К.Еріксон). Незважаючи на різноманітні погляди на природу девіантної поведінки, більшість дослідників розв'язання психологічних проблем профілактики та корекції девіантної й делінквентної поведінки вбачають у вихованні духовності як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Духовність – це ідеальний комплекс норм, які протистоять суб'єкту як вимоги [4]. В.Н.Шердаков визначає духовність як інтегральну властивість, до якої входять суспільні установки та оцінки, імперативи та заборони; цілі у формі нормативних уявлень про добро і зло; ідеали, норми й принципи дії як суб'єктивні цінності та цінності свідомості. Етичні знання мають цінність не самі по собі, а лише тоді, коли вони перейдуть у норми поведінки особистості. Моральні цінності – це частина загальнолюдських цінностей, які обумовлюють гармонію суспільного порядку та внутрішню гармонію особистості. З точки зору проблеми розуміння девіантної поведінки, найбільш тісно пов'язаними є моральні та правові норми. І право, і мораль регулюють взаємовідносини у суспільстві. Однак, якщо правові принципи закріплені в законах і є примусовою мірою державного регулювання, то норми моралі спираються на суспільну думку, традиції та звичаї. У законі виражається форма правової організації суспільства, і закон пов'язаний із мораллю. Принципи правового суспільства повинні стати основою формування правової свідомості молоді та бути для неї критеріями оцінки не лише своєї поведінки, а й поведінки оточуючих людей. Людина з достатньо сформованою етичною свідомістю, може оцінити свої вчинки та дії, що відбуваються, спираючись на усвідомлені моральні норми. У вузькому розуміння етичність – це складне, комплексне особистісне утворення, яке «включає» свідомість та реалізацію загальноприйнятих у суспільстві моральних законів, норм і правил поведінки, взаємовідносин між людьми та їх моральних переживань. Вона визначає моральний вибір людини в кожній ситуації його життя [5]. Етичність зумовлює внутрішню моральну позицію особистості, яка не передається спадково. Кожна особистість повинна пройти через процес етичного вдосконалення, оскільки етичність людини – це не готовий продукт, а безпосередньо процес етичного життя [5].

Важливість проблеми морального розвитку також зумовлена суттєвим впливом морального обліку старших поколінь на молодше, тим, що етичне здо-

ров'я й досконалість кожної особистості є необхідною умовою духовного перетворення суспільства в цілому, без чого є неможливим справжній процес суспільного й державного розвитку. Однак, як свідчить практика розвитку моральної свідомості особистості, процесу засвоєння суспільних норм і цінностей, існують різноманітні перешкоди, які приводять до відхилень етичного розвитку саме в юнацькому віці та появі в майбутньому девіантних форм поведінки. Юнацький вік характеризується переходом на новий рівень моралі за класифікацією Л.Колберга – конвенціональний, коли джерелом засвоєння цінностей є безпосередньо реальні багатогранні й складні взаємовідносини між людьми, наукова та популярна література, засоби мистецтва, телебачення тощо. Крім того, у юнацькому віці відбувається вибір майбутньої професії, закладаються основи успішності майбутнього професійного зростання.

Метою запропонованого дослідження є порівняння схильності до порушень загальноприйнятих норм та правил (делінквентної поведінки) у студентів-психологів і студентів-юристів. Професії психолога та юриста пов'язані із дотриманням та виконанням загальноприйнятих норм і правил. Зокрема, діяльність практичного психолога направлена на виявлення та здійснення корекції людей, схильних до такої поведінки. Але цікавим залишається питання, наскільки схильні до такої поведінки самі психологи, чия праця спрямована саме на виявлення таких осіб та здійснення корекції їхнього світовідчуття й поведінки на засадах використання професійних методів роботи. Не менш цікавим і важливим є виявлення схильності до делінквентної поведінки в майбутніх юристів, оскільки їхня професійна діяльність передбачає не лише дотримання загальноприйнятих норм та правил поведінки, моральних цінностей, а й проведення контролю за виконанням таких правил і норм.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети дослідження використали методику визначення «Схильності до девіантної поведінки» (автор О.М.Орел) [1]. Контингент – студенти-психологи 1 року навчання, 17–18 років (19 студентів) і студенти-юристи 2 року навчання (18 студентів). Проаналізуємо отримані дані. Із загальної кількості відповідей 26% студентів-психологів та 11,11% студентів-юристів виявилися недійсними через перевищення норми за шкалою «Соціальна бажаність»: респонденти демонстрували чітке виконання навіть малозначущих норм, навмисно маючи намір показати себе з кращого боку. Стурбованими під час тестування виявилися 43% студентів-психологів і 45% студентів-юристів, що також може вказувати на наміри приховати дійсні наміри та цінності. Відповіді студентів за другою шкалою «Схильність до подолання норм та правил» свідчать, що 62% респондентів-психологів і 78% респондентів-юристів продемонстрували схильність протиставляти свої власні норми та цінності загальногруповим, виявили тенденцію до «порушення спокою». Для 38% студентів-психологів та 22% студентів-юристів не характерна тенденція до порушення загальноприйнятих норм та правил.

Шкала «Схильність до адиктивної поведінки» показала, що студенти-психологи не мають потреби в адиктивних станах, що є важливим для професії психолога; 69% опитуваних психологів характеризуються високим соціальним контролем поведінкових реакцій. Водночас відповіді 61,11% студентів-юристів

вказують на готовність реалізувати адиктивну поведінку, вони виявили схильність до ілюзорно-компенсаторного способу розв'язання власних проблем, орієнтуються на чуттєвий бік життя, у якому переважають гедоністично орієнтовані норми й цінності.

Щодо схильності до агресії та насилля, що є найважливішою небезпекою в практиці психолога, який повинен бути терплячим і стійким до певних негараздів або факторів, що дратують, то 50% студентів не сприймають агресію як спосіб розв'язання проблем, ще 25% – мають неяскраво виражені агресивні нахили, і нарешті, решта 25% проявила значну схильність до агресивних проявів відносно інших осіб та насилля. Серед студентів-юристів 58% вважають за доцільне використовувати у своїй практиці агресивні форми поведінки, 42% – убачають неприйнятним для себе розв'язання конфліктів за допомогою агресії.

Для психолога дуже важливим є вольовий контроль емоційних реакцій, тому що в процесі своєї праці він часто опиняється в ситуаціях, які здатні викликати шквал емоцій, що, у свою чергу, можуть насторожити клієнта або охарактеризувати психолога як непрофесіонала. Серед опитуваних 63% жорстко контролюють свої поведінкові емоційні реакції та почуття. У 37% не сформований вольовий контроль своїх почуттів, що може негативно відобразитись у їхній професійній діяльності. Приблизно 60% опитаних студентів-юристів показали слабкість вольового контролю емоційної сфери, небажання або нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Інші 40% респондентів виявили жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових реакцій.

Показники за шкалою «Схильність до саморуйнівної поведінки» в першу чергу є дуже важливими для професії психолога, оскільки вони допомагають людям, які знаходяться в передсуїцидальних станах або робили спроби суїциду. Відхиляють можливість саморуйнівної поведінки 63% опитуваних студентів-психологів й 50% студентів-юристів, у них відсутня схильність до реалізації комплексів вини в поведінкових реакціях. Однак 37% майбутніх психологів і 50% майбутніх юристів виявили низьку цінність особистого життя, схильність до ризику та виражені нахили до садомазохізму, що взагалі є несумісним із працею психолога.

Шкала «Схильність до делінквентної поведінки» є визначальною й показує «делінквентний потенціал» – готовність до реалізації делінквентної поведінки. Виявили, що в 42% студентів-психологів і 43% студентів-юристів зазначені тенденції не виражені, що свідчить про високий рівень соціального контролю. Водночас 11% майбутніх психологів готові до реалізації протиправної поведінки та мають низький рівень соціального контролю. І нарешті, 47% студентів-психологів і 66,66% студентів-юристів мають тенденції до делінквентної поведінки, тобто за «відповідних умов» та «життєвих ситуацій» ці студенти можуть скоїти протиправні дії.

Для виявлення різниці в схильності до делінквентної поведінки між студентами-психологами і студентами-юристами, провели розрахунки ϕ^* -критерію Фішера (табл. 1). Отримані значення ϕ^* -критерію вказують, що між обстеженими групами студентів існують достовірні відмінності за рядом досліджуваних характеристик. Зокрема, серед студентів-юристів достовірно більше осіб

зі схильністю до агресії та насильства, бажанням порушувати загальноприйняті норми й правила поведінки, схильністю до адитивної поведінки й недостатньо сформований вольовий та емоційний контроль поведінкових реакцій.

Таблиця 1

Значення ϕ^* -критерію Фішера для шкал за методикою О.М. Орла

Шкала	ϕ^* -критерій, ρ
Соціальна бажаність	$\phi^* = 0,254, \rho = 0,1$
Схильність до подолання норм та правил	$\phi^* = 2,98, \rho = 0,001$
Схильність до адиктивної поведінки	$\phi^* = 1,85, \rho = 0,003$
Схильність до агресії та насилля	$\phi^* = 2,078, \rho = 0,001$
Вольовий контроль емоційних реакцій	$\phi^* = 1,413, \rho = 0,08$
Схильність до саморуйнівної поведінки	$\phi^* = 0,799, \rho = 0,1$
Схильність до делінквентної поведінки	$\phi^* = 1,17, \rho = 0,1$

За шкалами «Соціальна бажаність» і «Схильність до саморуйнівної поведінки» не виявили достовірних відмінностей. Останнє свідчить про достатньо високий відсоток молоді в обох групах із бажанням «показати себе з кращого боку» та схильністю до ризику. Можливо, однією з причин виявлених відмінностей між студентами-психологами й студентами-юристами є престижність професії юриста.

Висновки. Отже, проведене дослідження виявило, що серед опитаної молоді близько 45% схильні до відхилення від соціальних норм і правил, що є передумовою наявності в них делінквентних відхилень. Досліджені студенти не мають схильності до адиктивної поведінки. Вольовий та емоційний контроль притаманний здебільшого майбутнім психологам, тоді як переважна більшість майбутніх юристів не можуть контролювати свої емоційні та вольові прояви, вважають нормою використовувати агресивні форми спілкування та взаємодії з оточуючими. Виходить замкнене коло: особистості, які в майбутньому повинні боротися з будь-якими проявами делінквентної поведінки, бути прикладом для інших у дотриманні загальноприйнятих норм та правил поведінки, виявляються не здатними їх дотримуватись та здійснювати елементарний контроль норм і цінностей. Значення ϕ^* -критерію Фішера вказує на статистично значимі відмінності у схильності до делінквентної поведінки між майбутніми психологами та юристами. Студенти-юристи мають достовірно більш виражені тенденції до порушення загальноприйнятих норм і правил поведінки, схильність до адитивної та протиправної поведінки. Молодь, у якої виявили схильність до делінквентної поведінки, потребує корекції поведінки з метою особистісних змін та реалізації професійних здібностей. Основними аспектами ефективності розвитку етичної свідомості студентів є рівень знань і переконань у необхідності виконання моральних норм, сформованість моральних якостей особистості, потреба й здатність керуватись у повсякденному житті моральними принципами та нормами. Реалізація таких аспектів повинна мати неперервний характер, здійснюватись у вищих навчальних закладах під час навчальних занять та в позаурочний час.

1. Дмитриев М. Г. Психолого-педагогическая диагностика делинквентного поведения у трудных подростков / М. Г. Дмитриев, В. Г. Белов, Ю. А. Парфенов. – С. Пб. : ПНИИ, 2010. – 316 с.
2. Коповая О. В. Профилактика и коррекция девиантного поведения у подростков в условиях общеобразовательной школы : учеб. пособ. / О. В. Коповая, А. С. Коповой. – Саратов : Наука, 2008. – 80 с.
3. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – С. Пб. : Питер, 2002. – 582 с.
4. Мельникова Н. В. Психология личности взрослого и ребенка с позиций этики : учеб. пособ. / Н. В. Мельникова. – Шадринск : Исеть. – 2004. – 104 с.
5. Самылова О. А. К вопросу нравственного совершенствования в юношеском возрасте / О. А. Самылова // Отклоняющееся поведение человека в современном мире : материалы I Междунар. заочн. науч.-практ. конф., (Владимир, 12 мая 2001 г.). – Владимир, 2011. – 134 с.
6. Социальная педагогика : курс лекций / под ред. М. А. Галагузовой. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
7. Слостенин В. А. Психология и педагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / В. А. Слостенин. – М. : Академия, 2008. – 576 с.
8. Чуносков М. О. Соціально-педагогічна профілактика правопорушень : навч. посіб. для студ. пед. спец. / М. О. Чуносков. – Ялта : РВВ КГУ, 2010. – 116 с.

УДК 159.923

Любов Пилипенко

ГУМАНІЗАЦІЯ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВЗАЄМИН УЧНІВ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ ДУХОВНОСТІ

У статті розглядаються особливості духовного розвитку учнів, що зумовлюються міжособистісними взаєминами в навчально-виховному процесі, аналізуються основні духовні цінності учнівської молоді. Автор розглядає особистість як продукт соціально-історичних умов і вирішальним чинником духовного розвитку школярів вважає становище, яке займає особистість у взаєминах з оточуючими людьми, а також діяльність, у якій вона задіяна. У статті висвітлено низку суттєвих відмінностей в особливостях духовного самовизначення учнів.

Ключові слова: духовний розвиток, міжособистісні взаємини, самовизначення.

Du the article considered the features of the spiritual development of pupils which are determined by the interpersonal relationships in the educational process, and analyzes the basic spiritual values of Ukrainian pupils. The author considers the personality as product of social and historical conditions and as a determining factor of pupil spiritual development considers the position that takes a person in relationship with others people, as well as activities in which she is included. On the article has been highlighted a row of significant differences in the characteristics of spiritual self-determination.

Keywords: spiritual development, interpersonal relationships, self-determination.

Постановка проблеми. Стрімкі соціальні зміни та зрушення супроводжуються різким збільшенням навантаження на людську психіку й свідомість. У суспільному житті за таких умов значно зростає роль фактора культури, особливо духовної, оскільки становлення демократичної держави неможливе без самостійності мислення, демократичної правової та громадянської свідомості, розвиток яких передбачає оволодіння особистістю духовними цінностями.